

ІСТОРИЧНЕ БУТТЯ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПОЛІССІ:
ВІД ДНЯ ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ
ДО 16 СТОЛІТТЯ ВКЛЮЧНО

Зміст

Вступ.	2-3
Розділ I. Тракткування терміну Полісся і історичні особливості його.	4-5
Розділ II. Дохристиянські вірування Волинського Полісся, і поєднанн його із християнством.....	6-8
Розділ III. Полісся в політичному, соціальному і релігійному житті.	9-30
1.1. Міста, котрі були центрами економічного, політичного і духовного життя на Поліссі в X- XVI ст.	9-13
1.2. Християнізація Полісся, і історія Турово-Пінської єпархії X-XVI століття.	13-18
1.3. Церковна Архітектура, іконопис	18-20
1.4. Писемність	20-21
1.5. Чудотворні ікони.	21-24
1.6. Монастирі на Поліссі.....	24-27
1.7. Святі землі поліської.....	27-30
Висновок	31-32
Використані джерела	33

Вступ.

Рішенням Священного Синоду Української Православної Церкви (під юрисдикцією Московського патріархату) від 30-го березні 1999 року було прийнято постанову про, те щоб виокремити зі складу Рівненської-Острозької єпархії УПЦ на території Рівненської області, церковні благочиння семи північних районів (Березнівського, Володимирецького, Дубровицького, Зарічненського, Рокитнівського, Сарненського, Костопільського). І утворити на основі цього територіально-церковного розмежування нову церковну єпархію. Цим же рішенням було визнано назву нової єпархії – Сарненсько-Поліська з адміністративним центром в місті Сарни Рівненської області. А керуючий єпархією називається єпископом Сарненським і Поліським.

Отже, вперше на православній карті України появилось нове церковно-адміністративне утворення, де є задіяне слово Полісся. За багатовікову історію церковного, та взагалі релігійного життя на Україні, це слово в адміністративному визначенні не вживалось. Хоча географічний термін Полісся широко вживаний і має давнє історичне походження.

Це назва місцевості на території нинішньої України, Білорусі і частково Росії, де етногенез слов`янської нації почав зароджуватися і розвиватися і нині продовжує своє життя багато тисячоліть тому назад.

По своєму географічному розмежуванню Полісся поділяється на Українське і Білоруське, саме по історичному центру цієї місцевості проходить кордон між двома країнами. В більш вузькому плані термін Полісся має прив`язку до певних територій, а то і місцин, що визначилися в адміністративно-громадському житті слов`янських народів, котрі населяли цю місцевість. І нині розрізняють Волинське, Рівненське, Житомирське, Київське і т.д. Полісся. А на території Білорусі Брестське, Гомельське і окремо виділяють Пінське Полісся, або ж Пінщину.

Історично відомо, що на такій великій території з початку створення світу вирувало людське життя. Люди нагромаджували своє суспільно-громадське, культурне, побутове, релігійне надбання, котре в цілому контексті виокремило особливий рід людей, що отримав назву – поліщуки.

У цьому плані релігійне життя поліщуків є складовою всього суспільного-релігійного життя того народу, що населяє територію нинішньої нашої країни, в призмі багатовікового історичного минулого.

Ціль моєї курсової роботи послідовно викласти і порівняти в плані історичного буття життя православної церкви на території Полісся. Але

не як загального регіону на території трьох слов'янських країн, а в поданні тієї території, що нині становить складову Сарненсько-Поліської єпархії. Тобто, я берусь описати і викласти на основі історичних джерел православне життя поліщуків від дня хрещення Київської Русі і до 16-го століття включно, на півночі Рівненської області, що є ще не повністю вивченим історичною наукою. Таке виокремлення, на мою думку, є можливістю скласти послідовний літопис історичного діяння православної церкви на рівненському Поліссі, котре має свої характерні особливості, що узагальнюють церковне життя цього регіону із загальноцерковним життям в межах колишньої Київської Русі, але в деякому плані тут відображається той світогляд і те релігійне волевиявлення, що притаманне населенню цього регіону.

Це буде не скрупульозне викладення історичного минулого, із повним розкладом усіх подій, що супроводжувались протягом цього часу, а, скоріш виклад історичного минулого із життя церкви, що відіграло не аби яку роль для Полісся і поліщуків, і є вже відоме історичній науці, але не систематизоване окремо для цього регіону в історисно-хронологічному порядку.

Робота буде складатися із кількох розділів, що поділятимуться на підрозділи, де в хронологічному порядку постараюсь висвітлити, церковно-адміністративне, церковно-мистецьке, церковно-побудове життя досліджуваного регіону.

В основу буде взяте церковне життя, як зазначалось, північних районів Рівненщини, а також церковне життя такого поліського регіону як Пінщина. Тому що історичній науці ці два регіони нині розділено кордоном Полісся, в усі часи постають як єдині. За винятком кількох районів Рівненщини, що в минулому були складовою Волині. Таке єднання не стільки в церковному плані, але переважно в побутово-громадському свідчить, що по обидві сторони нинішнього кордону між Україною і Білоруссю жили і живуть люди, котрі міцно пов'язані поміж собою культурним, релігійним, родовим, звичаєвим устроєм життя. А це не може не відобразитися на матеріалі що подається, щодо минулого в житті і діянні православної церкви і віри на тій території, котра нині в адміністративно-церковному плані належить до Поліської єпархії УПЦ.

Отже, ці мої намагання не є щось нове в відкритті історичного минулого із життя півночі Рівненщини, а скоріше як послідовний виклад того історичного матеріалу що відомий із церковного життя Полісся.

Розділ I. Тракткування терміну Полісся і історичні особливості його.

Сучасна географічна наука розглядає поняття “Полісся” в декількох значеннях.

По-перше, “Полісся” – це назва місцевості у зоні мішаних лісів, яка характеризується низинним рельєфом.

По-друге, “Полісся” – це власна географічна назва території в межах південної частини Білорусі, північної частини України і частково Росії. Для Полісся характерні низинний рельєф, побудований переважно піщаними і супіщаними відкладами, значна обводненість, густа річкова мережа з широкими долинами, панування болотних ґрунтів, зайнятих хвойно-широколистяними лісами, луками, болотами і перезволоженими землями.

Українське Полісся – це частина Полісся в межах північної частини України, яке охоплює Поліську низовину, в межах Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей.

За ландшафтними особливостями Українське Полісся поділяється на шість фізико-географічних областей: Волинське Полісся, Мале Полісся, Житомирське Полісся, Київське Полісся, Чернігівське Полісся, Новгород-Сіверське Полісся.

Волинське Полісся – це фізико-географічна області зони мішаних лісів в межах України (Поліського краю) на заході Поліської низовини, знаходиться між річками Західний Буг на заході та Случ на сході. До складу Волинського Полісся входить більша частина Волинської та північно-західна частина Рівненської областей.

Назва “Полісся” утворена від слова “Ліс” і означає “Низька лісиста місцевість”. Жителі цього регіону називаються – “Поліщуки” рідше “Полісяни”.

Найдавніше поселення поліщуків датується 10 – 8 тисячоліттям до нашої ери. У 9 – 10 століттях тут жили племена “Дуліби” “Волиняни”, “Древляни”, “Дреговичі”, “Ятвяги”. З 10-го століття ця територія увійшла до складу Київської Русі. У середині 17-го століття частина Полісся належала до Козацької держави. Західна частина і зокрема Волинське полісся входило спочатку до Галицько-Волинського князівства, а потім до Польсько-Литовського. Після поділів Польщі і кінця 18 століття усе Полісся відійшло до Росії. Південна частина знаходилась у складі Волинської та Київських губерній. Середня і північна – Гродненської та Мінської губерній. За Берестейською угодою 1918 року все Українське

Полісся увійшло до УНР. У повоєнний період (1921 – 1939 рр.) Поліські землі поділили між Польшею та Радянським Союзом. У вересні 1939 року західне Полісся було включене до Української РСР.

Частину колишнього Поліського воєводства, заселеного українцями, приєднано до УРСР, а більшість до Білорусі, зокрема Берестейшину та Пінщину. Під час другої світової війни на Поліссі діяли збройні з'єднання: Поліська Січ, УПА, радянські загони партизанів.

Тут здавна вирощують зернові культури, розводять худобу, бджіл, полюють, рибалять. Поліські хати колись робили з дерева, їх здебільшого не білили. Одяг виготовляли з домотканого полотна, вишивали переважно червоними нитками. Носили саморобні прикраси, взуття, плетене з деревної кори, шкіри.

На цій території збереглися давні звичаї та обряди: проводи зими, зустрічі весни, купальські, колядні, весільні пісні, ритуали народження і поховання померлих. Усе це тісно переплилося із християнством, і утворило такий собі етноконфесійний синкретизм характерний особливостям Полісся.

Полісся досліджували вчені Олександр Цинкаловський, Федір Орач, Іван Левкович та інші. І всеж по-при усі дослідницькі намагання вчених, особливо в історичній, релігійній та церковних галузях, Полісся таїть в собі ще багато невідомого, таємничого, скритого а той просто забутого.

На перешкоді ґрунтовного дослідження релігійно-церковної історії Полісся, стають ті історичні колізії, що відбувалися тут протягом цілого тисячоліття від дня запровадження християнства на Русі. Але деякі намагання відкрити і дослідити церковно-християнське надбання поліщуків дало свої плоди і поступово картина християнської (православної) минувшини вимальовується у всій її неповторності.

Розділ II. Дохристиянські вірування Волинського Полісся, і поєднання його із християнством.

У контексті історичних досліджень територія Волинського Полісся, одна з найменш досліджених та вивчених за етапами її історичного розвитку, в тому числі і в питаннях до християнського вірування, народної календарної обрядовості. Однак як показують експедиційні обстеження, ця територія ще й досі залишається унікальною зоною слов'янського світу, резерватом збереженості числених реліктів давньої слов'янської культури, архаїчних культурних пам'яток українського етносу.

Перед християнський період характеризується пануванням серед нашого народу язичницьких (поганських) вірувань. Наші предки у різних формах обожнювали природу та її явища, а серед деяких панував культ предків.

Язичництво – це величезний комплекс первісних вірувань, поглядів, і обрядів, витворених протягом багатьох століть. Етнічний характер слов'янського язичництва проявляється, зокрема, в тому, що глибинними коренями воно входить у релігійні уявлення далеких індоєвропейських етнічних предків слов'ян. Не зважаючи на те, що у давніх слов'ян була дуже сильно розвинута віра в багатьох богів та духів, вони заразом мали свій шлях до пізнання єдиного найголовнішого Бога – батька усіх цих богів.

Спочатку релігійне життя слов'янських племен було дуже складне. Кожне плем'я шанувало своїх богів і мало власні культу, але з процесом утворення централізованої влади і держави відбувається об'єднання цих богів. Головні були: Дажбог – бог сонця, Велес – бог худоби, Сварог, Хорос, Стрибог, Мокоша, Смарагд та інші. Наприкінці X ст., коли Володимир прагнув об'єднати всі слов'янські племена, він встановив спільний для всіх культ Перуна.

У релігійних віруваннях поліщуків із двох існуючих течій язичництва: обожнення природи в її різних формах, чи культу роду, переважало перше уявлення. Для поліщука, як загалом і всіх інших наших предків слов'ян вся природа була населена масою різних божеств; польовики, лісовики, водяники, русалки, мавки та інші живуть, мовляв, у річках, болотах, лісах і можуть прийняти образ людини. Рослини уявляли як живі істоти. У зв'язку з таким поглядом на природу існували різноманітні обряди, свята, пов'язані зі змінами весни, літа, осені, зими. Вони перейшли й до християнських свят, у формі різних святкових

обрядів: коляди, щедрування, “масляниці”, купала і інших. У цих святах відбивається старовинний хліборобський та скотарський побут. “Лісова пісня” Лесі Українки є ні чим іншим як художнім відображенням до християнського вірування поліщуків.

Календарна обрядовість поліщуків представлена, яскравими, динамічними, сповненими магічної символіки обрядами та звичаями, згрупованими навколо свят церковного календаря. Безперечним лишається і той факт, що на межі ХХ – ХХІ ст. календарно обрядово-звичаєва культура поліщуків зберегає явища, котрі за своїм змістом відтворюють обрядовість, дохристиянські світоглядні уявлення наших предків. Продовжує фіксуватись своєрідна трансформація усталених світоглядних уявлень через призму християнських канонів, синкритизм християнських і язичницьких елементів. Зокрема такий синкритизм вбачається в поєднанні християнських та язичницьких елементів у поліських замовляннях.

Другу формулу язичницьких вірувань на Поліссі складає культ роду. Цей культ заповнював усе життя, на кожному кроці відчувалась присутність предків, “Дідів”, зокрема під час народин, весілля, смерти.

Існувала віра в життя після смерти. Мерців палили або погребали, з ними покладали їжу, зброю. У заможних вбивали коня, жінку чи невольницю. Насипали горбки, іноді дуже високі – кургани. Улаштували тризну на могилі з великими почистями. Ці могили-кургани для наших днів являються для істориків археологів безцінним скарбом по вивченню історичної минувщини. На Поліссі археологами виявлено і досліджено курганні поховання в міжріччях Ясельди і Піни, в околицях древнього Пінська в міжріччях Горині та Прип’яті, Прип’яті і Ствиги.

Зберігся до сьогоднішнього часу на Поліссі і “дідів день”. Дмитрівська поминальна субота, восени перед восьмим листопадом за новим стилем. Про цей день кажуть: “На дідів день родителі відпочивають”. У дідів день поминають кожного предка на ім’я. Пригощають за поминальним обідом усіх членів родини, і де що залишають із їжі померлим. Крім осінніх “дідів” на Поліссі згадують і інших “дідів” перед Різдом, Трійцею.

Аналізуючи передхристиянське вірування на Поліссі і сучасне церковне життя, не можна не помітити, що вони являють собою суміш язичництва і християнства. Причина ж цього явища полягає в так званому “двоєвір’ї”. Коріння ж цього явища веде до процесу християнізації Русі. Загальновідомо, що Київська Русь офіційно прийняла християнство у 988

році за часів правління Володимира Великого, якого православна церква канонізувала як святого.

Цікавою особливістю прийняття християнства на Русі було те, що не від народних мас християнство прийняла еліта держави, а навпаки: християнство на Русь з Візантії принесли правлячі кола – верхівка. Спочатку охрестилася знать, бояри, дружина, купці. Простий же народ приймав християнство тоді, коли прийняття було обов'язковим або давало якісь блага. Люд часто сприймав християнську віру тільки зовнішньо, глибше він її не знав і мало розумів, тому продовжував триматися старої віри, яка складалася віками і давала повне розуміння тих явищ які відбувались навколо. Щоб легше було поширювати християнство, духівництво спочатку спокійно дивилося на поєднання старого з новим. Храми почали будувати на тих же місцях, де раніше стояли ідоли. Християнські свята почали святкувати в той період, коли відбувались язичницькі. З одного боку це призводило до того, що люди ходили молитися до храмів, відзначати свята, проте не забували і на далі вшановувати природу.

Тут необхідно сказати про ще один дуже важливий феномен християнства на Русі, який полягав у тому, що народом воно бачилось так, як йому хотілось бачити цю релігію, отже і починаються суттєві корективи християнства. І саме звідси йдуть витoki українського народного православ'я, яке досить часто йде всупереч християнському вченню.

Виходячи із цього слід зауважити, що саме Поліський регіон найбільше зберіг особливостей поєднання дохристиянського вірування зі християнським на сучаснім етапі. І тут постає характерна особливість, котра підмічає, що на Поліссі в духовнім плані дуже поширеним елементом було язичництво, котре втім по-при усі природні перешкоди і особливості людської відданості не змогло устояти в ранній період християнізації Русі.

І цей період на Поліссі дав світовому православ'ю свої релігійно-церковні центри, єпископські кафедри, монастирське життя, своїх перших святих, і слугував етапом поширення християнської культури, писемності, і моральних законів серед поліщуків. Незворотний процес християнізації на котрий вступила Київська Русь, складовою котрою були великі і малі князівства на Поліссі, тривав не одне століття, і можна сказати триває до цього часу. Тому, що і нині є випадки, коли народ молиться християнському Богу, але на всяк випадок звертається і до старих божеств, часто навіть не підозрюючи цього.

Розділ III. Полісся в політичному, соціальному і релігійному житті.

1.1. Міста, котрі були центрами економічного, політичного і духовного життя на Поліссі в X-XVI ст.

Обширні землі Полісся. На скрізь їх прорізують береги рік і невеликих річечок. Головною із котрих є Прип'ять і її притоки: Стир, Горинь, Піна, Ясельда та інші. У всі віки Полісся наповнювали багатовікові ліси і непроходні болота. І в наш час зустрічаються на Поліссі місця, де ще не ступила нога людини. В давнину ліси і болота були ще більш неприступні, а ріки служили майже єдиним шляхом сполучення.

Поліський край дуже рано став місцем заселення слов'ян. В VIII – X століттях його територію заселили дреговичі. Дреговичі належали до найбільш розвинутих в соціальному плані слав'янських племен. В X столітті землі дреговичів ввійшли до складу Київської Русі.

Найдавнішим містом Західного Полісся є Туров. На думку деяких дослідників це місто було економічним і культурним центром дреговичів. Підтвердженням цього може бути те, що великий князь Володимир Святославович виділив це місто князівством своєму третьому сину Святополку Окаянному. У XI столітті, як пригород Турова, становиться відомим Пінськ. Свою назву він отримав від ріки Піни. Саме з того часу довколишня земля відома історичній науці як Турово-Пінське князівство. В наших літописах X – XIII століть, виділяються такі міста, що належали до Турово-Пінського князівства: Туров, Пінськ, Случеськ, Ключеськ, Чорторійськ що на Стиру, в тім пізніше він вже належав до волинських земель.

Великий український історик Михайло Грушевський вказуючи кордони Турово-Пінського князівства, очертив їх слідуєчим образом. На півдні Турово-Пінському князівству належали Дубровиця та Степань, які пізніше стали волосними центрами, на західній границі літописці згадують місто Небль (тепер Нобель). Якийсь час до Турово-Пінського князівства належала Берестейська земля. На півночі країни міста турово-пінські були Клецьк, Копиль, Слуцьк.

Таким чином Турово-Пінське князівство XII – XIII ст. займало землі середньої Прип'яті. На півночі воно було обмежене землями Західного Буга, Німана і Березини, на південь, вганялося в області Горині та Стиру.

Як зазначає далі М. Грушевський “Полісся” – край лісів і болотистих тресовин: тільки західна частина, між Піною і Ясельдою трохи вища, сухіша і трохи розорена, решта вкрита і тепер великими лісами, непрохідними болотами і дуже мало заселена.”

Головні центри місцевого життя, це – Туров, Пінськ, Клецьк, Слуцьк, Гродно, Дубровиця, Степань, Чортійськ, Небль, Копиль. Якщо прирівняти до сьогоднішніх географічних понять, то отримуємо саме землі півночі Рівненської області, які відносяться до Волинського Полісся і землі півдня сучасної Білорусі.

Туровське князівство формувалось на основі північних князівств, котрі і становили основу його населення. Найбільш сильні феодальні князівства – Київське, Новгородське – поступово приєднували більш слабкі сусідні князівства, тим самим створюючи велике феодальне князівство. Одною із головних задач великих князів київських було укріплення центральної влади. Найбільш вагомим методом укріплення великокняжної влади і феодального строю було прийняття загальнодержавної релігії, котра б освячувала і укріплювала той класовий устрій, котрий склався на той час.

Прийняття християнства, хрещення великого київського князя Володимира Святославовича, його навернення киян, утвердження християнства в якості державної релігії і поширення його по всій території Київської Русі мало велике значення для усієї наступної історії древньої Русі, і без сумніву прогресивне значення.

Про прийняття християнства в Туровській землі перших письмових відомостей немає. Нікановська літопись дає відомість, що після утворення митрополі в Києві при Володимирі Святославовичі були створені єпархії в Новгороді (989 р.), Чернігові (922 р.), Ростові, Володимирі-Волинським (993 р.), Белгороді. До цього списку літописець додає, що тодіж були поставлені єпископи і в других містах, можливо в Тмутаракані, Турові і Полоцку, де князували діти Володимира. Кордони перших єпархій співпадали з кордонами підневірних їм князівств.

Враховуючи високе значення Туровського князівства серед інших давньоруських князівств, слід признати і повірити в предположення про раннє утворення Туровської єпархії. Цей факт говорить також про раннє поширення християнства на землях дреговичів. В першу чергу це відноситься до міського населення, котре знаходилось під постійним контролем духовенства, осівшого в першу чергу у великих населених пунктах. Одночасно проходить і процес християнізації сільського населення.

Немає відомостей про методи поширення християнства в туровській землі. В Турові на борисовській кладовищі до сьогоднішніх днів збереглися великі кам'яні хрести, про котрі місцеве придання розповідає, що вони самі приплили по воді, остановились напроти міста і вода і річці покрилася кров'ю. Можливо це є натяк на насильницьке поширення християнства в окремих місцевостях серед прихильників старих язичиських вірувань.

Пінськ. З середини XIII століття значення головного міста дреговичів переходить до Пінська. Його піднесенню сприяє вигідне розташування на водних шляхах. Надалі відбувається поділення Пінського князівства на менші області. Появляється новий рід князів і князків. Літописці навіть не згадують їх імена, даючи загальну назву “князі Пінські”.

В кінці XIII і на початку XIV ст. Пінськ признає над собою верховну владу Литви. Литовський князь Гедемін (1316-1341) віддав місто у володіння старшому сину Наримунту (у святім хрещенні – Глібу). Наримунт став засновником династії пінських князів Наримунтовичів.

В кінці XIV століття Пінськом володів князь Сигизмунд Кестуйтович, великий князь литовського князівства, брат Вітовта (1392-1430 рр.). Будучи католиком він виділявся фанатизмом. Ввів в литовським князівстві інквізицію. Його політика визивала незадоволення місцевих феодалів, і в результаті заговора в 1440 році він був убитий.

На початку XV століття намісниками Великого князя Литовського в Пінську були князі Андрій та Юрій із роду Наримунтовичей. Князь Юрій Семенович отримав Пінськ в вотчинне володіння. Він не мав дітей, і із його смертю закінчується династія Наримунтовичей, а Пінськ стає володінням короля.

Відродження Пінського князівства відноситься до 1471 року. Король Казимир подарував Пінськ княгині Марії Семеновній, вдові Київського князя Симеона Олельковича. Після смерті котрої 1501 року володарем князівства стає Федор Іванович Ярославич, чоловік дочки княгині Марії. В 1520 році бездітним помер князь Федір Іванович, будівничий і благодотворитель багатьох церков Пінщини. Володіння князя Федора переходить до польського короля Сигизмунда. Король же дарує Пінськ своїй дружині Боні. Бона Сфорца (1494-1557) керувала князівством через свого старосту. Слід зауважити, що Пінське староство об'єднувало 105 сіл. Пінськ славився своїм багатством і був доволі великим містом. Польський історик Ю.Крашевський назвав його “Литовським Ліверпулем”.

В великім князівстві литовськім більше і значніше Пінська була лише столиця Вільно. В 1655 році в ході русько-польської війни московський воєвода Волконський розорив Пінск і всі його посади. Постраждав Пінск і під час Північної війни. В 1706 році місто розрушили війська шведського короля Карла XII. В 1793 році після другого поділу Польщі, Пінск відійшов до складу Російської імперії.

В релігійно-церковнім житті усі ці століття Пінськ відіграв найголовнішу роль на Поліссі. З ним пов'язано як і піднесення та і упадок православ'я на Поліських землях.

Дубровиця. Першу писемну згадку про Дубровицю знаходимо в Іпатіївському літописі за 1184 рік. Саме того року Гліб Юрійович – князь Дубровицький – брав участь зі своїм полком у поході на Половців. В 1224 році в Густинському літописі згадується Дубровицький князь Олександр Всеволодович, який загинув у битві з монголами над річкою Калкою. Після монголо-татарської навали Дубровиця в складі Волинської землі 1321 року ввійшла до Великого князівства Литовського. Від литовського князя Бориса Ольгимунта, київського намісника в 20-х роках XIV ст., починають свій родовід князі Гольшанські (Дубровицькі). Вони були нащадками православних литовських удільних князів і спричинились до розбудови і розвитку Дубровиці. При них місто досягло zenіту своєї величі та слави. Побудований ними кам'яний замок в XV – XVII ст. вважався неприступним і захищав від ворога Полісся. Рід князів Гольшанських вигас в XVI ст.. А на томість після кількох змін власників Дубровиця стає належати роду Плятерів. З ними пов'язана ціла історична доба Дубровиці, бо, крім свого ім'я, вписали вони на сторінки минулого краю числені величні справи - будівництво палаців, храмів, славились великою бібліотекою, збіркою давніх архівних документів.

Степань. Містечко Степань є складовою частиною історичного і етнографічного Волинського Полісся, і належить до найдавніших поселень поліського краю. До татаро-монгольської навали Степань був широко знаний на Київській Русі як важливий торговий і економічний центр Полісся. На початку XV ст. Степань в літописах називається "градом", і в добу Великого князівства Литовського, залишається ще серед багатих і добре укріплених міст Поліської землі. Після спустошливих татарських набігів в середині XV століття починається доба занепаду княжого Степаня на Горині. А з кінця XV століття Степань належить до числених маєтків князів Гольшансько – Дубровицьких, котрі робили все, щоб підняти Степань із занепаду, повернути минулу велич і славу граду на Горині. 1559 року під час Люблінського сейму бачимо Степань значним містечком, яке належало тоді до Луцького повіту.

Найбільшої довершеності свого розквіту воно досягло при Костянтині Острозькому, котрий добре розумів, що Степань є важливим ключем до північного Волинського Полісся, і все робив, щоб той ключ не випустити зі своїх рук.

Крім цих названих міст і містечок Волинського Полісся, не малу роль в релігійно-церковнім житті поліського краю відіграли інші містечка. Серед котрих слід назвати Небель (нині село Нобель Зарічненського району) Висоцьк (нині в Дубровицькому районі), Городно, Давид-Городок (Столінський район Білорусі). Усі вони крім удільних центрів князівств і волостей на Поліссі були і містами від котрих розповсюджувалась іскра православної віри по навколишніх селах. Літописні джерела, збережені історичні пам'ятки, людські перекази у цих поселеннях до сьогоднішнього дня свідчать про важливе значення їх як культурних і духовних осередків на поліссі в X-XVI століттях.

1.2. Християнізація Полісся, і історія Турово-Пінської єпархії X-XVI століття.

Як вже зазначалося, літописних відосметей про прийняття християнства на Поліссі не збереглося. Без сумніву світло Христового вчення поширилось на Поліссі через намісників святого князя Володимира.

Ще півтора століття тому не разі недалеко від Пінска знаходилися кам'яні хрести, можливо вони були поставлені в тих місцях, де відбувалось хрещення місцевих жителів. Пізніше передання стверджує, що святий князь Володимир заснував в Пінську монастир і побудував церкву, в ім'я великомучника Федора Тирона, це була дерев'яна будівля. Перший кам'яний храм в Пінську було побудовано в XII ст. замкова церква сліди котрої були знайдені при розкопках в Давид-Городку датується XII – XIII століттями.

Знайдені в ході розкопок в Пінську кам'яні ікони, в тому числі образок Спаса Еммануїла (XI – XII ст.), прикрашений візантійським крестом, частинки бронзового образка з ликом Богоматері (XI – XIII ст.), кусочок відлитого натільного хрестика (XI – XII ст.) вказують на те, що церковне мистецтво того часу на Поліссі розвивалось в руслі традиційної древньоруської культури.

Поширенню християнства серед жителів Полісся, допомагала і старослов'янська мовна культура. Археологічними свідоцтвами писемності на Поліссі є находки писала і обломки амфори з кирилицею, знайдені в Пінську. Неабиякими обставинами, котрі спонукали успіхам

християнізації Полісся, було відносно мирне розташування краю порівняно з іншими давньоруськими краями і князівствами.

Никоновський літопис не називає Туров серед міст, де митрополитом Київським Леонтієвим були поставлені Єпископи. Однак, посилаючись на грамоту “Туровської єпископії завет блаженного Владіміра” відомий в одиночному списку, в складі Києво-Печерського патирика, є твердження рахувати першим Туровським єпископом **Фому**, поставленого в 1005 році.

Протягом слідуючих ста років про Туровських ієрархів згадок не існує. Можливо єпископія перервала своє існування у зв'язку з діяльністю Святополка Окаянного і подальших князівських міждоусобиць. Не виключно, що весь цей час туровська кафедра підкорялась в церковному відношенні напряму Київському митрополиту.

Під 1114 роком Лаврентієвський літопис подає, що митрополит Никифор поставив **Кирила** єпископом 6-го листопада. Літописець не називає єпархію, на котру був назначений Кирило, можна тільки догадуватись, що це могла бути Туровська єпископія. Імена слідуючих Туровських владик пом'януті в “Слові о Мартині Мніхе”.

Біля 1126 року після Єпископа Кирила Туровську кафедру зайняв **Симеон**. Він прийняв до себе поваром преподобного Мартина. В ряду Туровських Єпископів за Симеоном слідує **Ігнатій** (біля 1137 – 1144).

Єпископ **Іоаким** хиротонисований в 1144 році. В 1146 році під час заміни князів він був узятий в полон військами князя Ізяслава Київського.

Єпископ **Георгій** звільнив преподобного Мартина від обов'язків повара архієрейського дому заради його старости. Він згадується в літописах 1167 році та 1169 роках.

Відомості про єпископа **Іоанна**, як святого XII століття зустрічаються в книзі “Путиводитель по Горі Почаївській” де описується довгий коридор, видучий до печерної церкви, котрий весь розписаний ликами святих просіявших на землі Руській. Разом зі зображенням святителя Кирила Туровського, знаходимо зображення святителя Іоанна Туровського.

Святитель **Кирило** (народився біля 1130 року) – знаменитий подвижник, стовпник, “Златоуст руської землі” мова про його карсномовні проповіді широко розповсюджувалась в народі. Ці проповіді просив записувати святий князь Андрій Боголюбський. Не пізніше 1183 року святитель полишив кафедру і удалився в Борисо-Глібський монастир, де після майже десятилітнього затвору відійшов до Господа.

Святитель **Лаврентій** до поставлення на Туровську Кафедру (біля 1183 р.) був іноком одного із Київських монастирів. За добротинне, життя отримав від Бога дар зцілення. Після святителя Лаврентія в довжелезній церковній історії відомості про Туровських єпископів відсутні до 1328 року. Зв'язку із цим в церковно історичній науці битую думка, що єпархія була ліквідована під час нашествія монголів та литовських військ.

В 1888 році в Ватиканській бібліотеці, був знайдений рукопис на грецькій мові “Запись у поставлені руських єпископів при митрополиті Феогності”. В ній говориться: “В літо 6836 (1328), місяця мая... В присутності боголюбивих єпископів Марка Перемишильського, Григорія Холмського, Феодосія Луцького, і **Стефана** Туровського... Афанасій був рукоположений в єпископа... Міста Володимира”.

Тут слід зазначити що на початку XIV століття виникла самостійна Галицька митрополія. В її юрисдикції знаходилась Турово-Пінська єпархія. В 1315 – 1320 роках виникла Литовська Митрополія і до неї відходить Туровська єпархія. Біля 1345 року Туровська єпархія підчинялась знову Галицьким митрополитам в юрисдикції Константинопольського патріарха. Але по настаянню митрополита Феогноста в 1347 році ця митрополія була ліквідована і Туровська єпархія повернулася від владу Київського Митрополита.

Єпископ **Феодосій** хиротонисований в 1390 році. Він прибув із Константинополя і проживав в Лещинському монастирі поблизу Пінска.

Єпископ **Антоній** навертав в Првослав`я язичників литовців. Під тиском Вітовта, котрий звинувачував Антонія в дружніх відносинах з татарським ханом Шадибеком, митрополит Кипріан 1406 року лишив Антоній єпископського достатства і відіслав в заслання.

Єпископ **Єфимий I** (Окушко) був поставлений на Туровську кафедру 8 вересня 1412 року в Луцьку святим митрополитом Фотієм. Єпископ Єфимій є сучасником Городецької унії (1413 року) прийнятої в замку Городня, - союзу між Польщею та Литвою. Єпископ Єфимій є учасником собору 15 листопада 1416 року в Новогрудку. Соборну постанову восьмим (останнім) місті підписав Пінський і Туровський єпископ Єфимій.

Рік хиротонії та смерті єпископа **Іоакима** невідомі. Він згадується під 1458 роком. Єпископ **Єфимий II** відомий лише тому, що він приложив свою початку і підписався на завіщанні княгині Анастасії своєму чоловіку Семеону Юрійовичу (1489 р).

Єпископ **Вассіан I** (біля 1492 – 1506) являється учасником Соборів, поставивших митрополита Макарія (1495) та митрополита Іосифа в 1500 роках.

Єпископ **Арсеній** (1509 – 1514) був учасником Віленського собору 1509 р, котрий розглядав питання упорядження церковного життя.

Дальніший період ієрархічного приємства дуже запутануй.

Грамотою від 9 квітня (513(1518 р.) князь Київський Федір Ярославович пожалував Туровському та Пінському Владиці Вассіану три з половиною дворища в селі Неньковичі зі усіма людьми, землями та угіддями. Дата на цій гармоті видно помилкова і поскільки на соборі в 1514 році в Вільно був єпископ Арсеній.

Єпископа **Іону** (1514-1522) під 1520 роком упоминає запис на Нобельському четвероеванглії. По проханню Єпископа Іони і по ходательству князя К.І. Острозького король Сигизмунд грамотою від 9-го лютого 1522 року підтвердив грамоту свого брата Олександра, щоб світські люди в Пінській єпархії не будували церков і монастирів без відома владики.

Єпископ **Макарій** (1522-1528). Він прибув із Москви в Вільно разом із княгинею Оленою в якості її священника. Майбутній святитель був одружений і мав дітей. Овдовівши він прийняв постриг і став настоятелем Пінського Лещинського монастиря. В 1528 році Єпископ Макарій, після смерті єпископа Пафнутія випросив у короля кафедру Луцьку і Острозьку. Після королівського указу і благословіння Константинопільського патріарха, в квітні 1535 року Макарій вже митрополит Київський і Галицький і усія Русі. Уніатський і єзуїтські письменники про нього говорили так : «чоловік простий, і на очі сліпуватий, але в схизмі твердий». Помер митрополит Макарій в 1555 році.

Після Макарія слідує єпископом на Поліссі був **Тихон**, його ім`я згадується в грамоті від 11 жовтня 1529 року, про обмін землями між ним і Пінським старостою Іваном Михайловичем.

Слідує Єпископ **Васіан II** по усім даним, походив з білого духовництва. Він мав двох синів, котрих королева звільнила від виконання міщанських повинностей (за умови несіння ними земської служби.) Король Сигизмунд грамотою він 4 вересня 1540 року дарував синам владики шляхетство та герб.

Єпископ **Варлам** (Василь Дим`янович) згадується в грамоті за 1545 рік. До хиротонії в єпископа він був духовником князя Федора Івановича. Відомо, що він одобрив бажання місцевих жителів побудувати церкву в селі Дубой. 1545 році королева Бона, заборонила владиці збір десятини з Ставецької церкви.

Під час його єпископства на Поліссі посилюється католицький вплив. В 1542 році в Пинську появился домініканський монастир,

францисканці, маючи покоров королеви Бони, отримують жаловані грамоти на пінські угіддя. Але не дивлячись на католицьку експансію, Полісся зберігло вірність православ'ю. в самім Пінську в середині XVI ст. нараховувалось 16 православних церквей і один костел.

В місті було від 15 до 22 священників, кілька диаконів. Єпископи мали свою кафедру при Свято-Дмитрівськiм соборі, а проживали в Лещинськiм монастирі. Над проїздними головними воротами міста постійно горіла лампада перед іконою Федора Тирона. Його рахували за покровителя міста та краю.

Пінськ являвся значним православним центром. Письмові джерела зберегли імена талановитих Полісських іконописців: Навоши (Невона), котрому князь Федір Ярославич дав “два дворища в селі Серники і двір в місті Пинську”, священника Ананії. Манера зображення людських фігур на іконах Ананій свідчить про родство його творчості із мистецтвом південної Русі.

В кращих традиціях давньорусского мистецтва написані ікона XVIст. “Богоматері з младенцем” із Свято-Варвариської церкви села Дубинец Столинського району, “Христос Вседержитель” із села Битень Івацевичького району.

Єпископ **Вассіан III** 12 лютого 1549 року назначений на Пінську кафедру із архімандритів Кобринсько-Спаских, про що зберіглась грамота королеви Бони. Він перебував на кафедрі до 1522року.

Єпископ **Макарій II** (1552-помер 1565р.). До посвячення на єпископа був архімандритом Лещинського монастиря.

Єпископ **Іона II** (Протасевич – Островский) (1566-1568.). До посвячення в єпископи був одружений і мав сина котрий служив секретарем у Стефана Баторія. В1568 році Іона був вибраний митрополитом Київським. Він проявив себе як ревнотний первосвятитель. В червні 1568 року, на сеймі в Гродно, він подав королю прошеніє о нравах і нуждах Православної церкви. В числі його прохання було ходательство, щоб духовні достоїнства не давались мирським людям. Король визнав це прохання справедливим. На початку 1577 року митрополит Іона помер.

Останніми керуючими владиками перед унійним періодом на Поліссі були люди котрі зовсім не мали священського сану, або авантюристи від релігії: *Андрій Русин – Берестецький*. Цей Волинський пан отримав єпархію від короля в 1568 році. Він керував нею будучи світського людиною, Носячи титул владики Пінського і Туровського. Помер біля 1576 року.

Кирило Терлецький – один із найголовніших винуватців унії.
“Кирило лукавий, яко біс”, - відгукувались про нього сучасники.

Народився Терлецький в багатій сім'ї на Пінщині в маєтку Високоє-Почапово. Шляхтич і син багатих батьків, він не готовив себе для діяльності на духовній ниві. Це був освічений, ловкий, і діяльний чоловік. Лише вдівство навело його на думку про прийняття сану. Кирило став протопопом Святом-Дмитрівської церкви в Пінську. Пінську кафедру Кирило займав з 8-го липня 1576 року він був вибраний не королем, а панами котрі видали Кирилу грамоту на Пінську єпископію. А король Стефан Баторій лише підтвердив його обрання. В 1578 році Кирило жалівся королю, що володарі деяких маєтків в єпархії засуджують духовенство, тим самим попирають заборону короля. В 1585 році Кирило отримав Луцьку кафедру а в Пінськ був переведений Єпископ Холмський *Леонтій Зіновйович Пелчицький* (в миру Левко Зенкович.) Під королівським захистом Пелчицький залишався сімейною людиною. В 1588 році він купив у Лещинського архімандрита Афанасія Терлетського права на цей монастир, що було підтверджено королем Сигизмудом III. Пелчицький не користувався авторитетом православних. Він був самолюбець, зайнятий собою і люблячий розкішне життя. Одного разу випадково випавши із коляски, він зламав для себе шию і помер 1595 року. Його поховали в Лещинському монастирі.

Не дивно що особисте життя і діяльність останніх трох єпископів Пінсько-Туровської єпархії припадає на передунійний період. І слугує не проявам вірності церкві а суцього меркантильним потребам. Дбаючи не про добробут церкви кліру і вірних, а про власні збагачення і розкіш, вони ґрунтовно підводили церкву на Поліссі до унії. Котра була прийнята на Берестейській соборі 6-го жовтня 1596 року. Тому Пінська кафедра з перших днів унії, стала уніантською. Уніатські єпископи присвоїли собі титул своїх православних попередників і стали на чолі православного народу.

1.3. Церковна Архітектура, іконопис.

Першим будівничим церков на Русі, являється перший руский князь-християнин, святий Володимир. Котрий після хрещення Русі повелів “робить церкви по градим”. Будвництво уцерквей і монастирів силою одним із проявів впливу християнства на повсякдення життя і зовнішній вигляд давньоруських міст. Дружина Святопоєска Ізеновича Варвари засновала в Туровві Варвариський монастир в котрім проживала разом з дітьми після смерті чоловіка. Сказание о Мартиня Мнихе передає відомості про наявність в Турові в середині XII ст. чоловічого монастиря. Тутже находилась і єпископська резиденція, а один із урочищ поблизу

Турова до сьогоднішнього дня називається “Владиячний двір”. Поблизу Турова є село котре своєю назвою Черемче, говорить про який- то звірок з чорним монастирським духовництвом.

Під час архіологічних розкопок поблизу Турова відкриті залишки великого трьохнефного, трьохапсидного собору, котрий на своїй плащировці влизький київським та володимерським соборами. Час будівництва собору (1170 – 1175 р.) співпадає з часом єпископства святителя Кирила Туровського. Туровський собор має риси відмінності від одночасних храмових споруд давньої Русі. Але говорити про місцеву архітектуру нині ще ранувато. Розміри собору слідуєчі: довжина 28,2 метра ширина 16,5 м. на території не тільки Полісся ще й усієї Білорусі Туровський собор найбільший храм. Для прикладу Полоська Софія має розміри 26,5 x 25,5 метра. А з усіх давніх соборів Русі Туровський собор по розмірах випірджають лише Софія Київська та Софія Новгородська. Але на жаль бурені роки століття Туровський собор був розрушений: нині про нього нагадують лише архіологічні розкопки.

Щодо древнього Пинська то без сумніву з прийняттям християнства вибудувались і перші церкви у цьому місті. Особо можна виділити побудований в XIII столітті в передмісті Пинська великий за площею дерев`яний Лежинський монастир. До його амсамблю в ходили тепла Святодужівська церква з трапезного, п`ятиглавний Успенський собор, келійні корпуси, хордарські забудови, все це було обнесено огорожею, котру увінгували ворота із дзвіницею. Цей монастир був не тільки великим релігійним центром але й культурним – тут писалося церковні книги, велися літописи.

Нажаль сто років тому в 1905 році від удару блискавки головна церква монастиря згоріла, а через деякий час були розрушені і всі інші будівлі монастиря.

В тіж далекі століття будувалися і перші церкви, в інших літописах містах Полісся: Городно, Дубровиці, Висоцьку, Нобелі, Чорторицьку, Степані. Усі вони зводилися з найдоступнішого на Поліссі будівельного матеріалу – дерева, і тому були недовговічні. Починаючи з XIII століття в будівництві почали застосовувати і камінь. Прикладом можуть служити залишки від кафедрального собору святого Дмитра в Пинську. В великих містах існувало по кілька церков. Наприклад існує легенда що Нобелі було їх аж сім, і простий люд щоденно міг молитися в різній церкві. В Пинську в першій половині XVI ст. було 14 парафіяльних православних церков і два православні монастирі.

Про те не природня захищеність Полісся, не давньовічність будівельних матеріалів не змогли до наших днів зберігти хочаб одну

святиню, як доказ ранньої православної християнізації Полісся. Всі вони загинули у вікав. А нині існуючі церкви і монастирі, то ще вже свідчення пізніших віків століть.

1.4. Писемність

Практична діяльність святих Кирила і Мефодія по створиного славянської азбуки, і організація роботи, по перекладу з грецької мови на слав'янську, творів духовної та світської літератури зіграла велику роль в поширенні християнства, візантійської культури, слав'янської людяності на усій території древньої Русі, включаючи і територію Полісся.

На жаль на сьогоднішній день 1 числі песемних пам'яток дрівної Русі XI – XII століть, не зберіглось оригінальних письмових творів, написаних без посередь на Поліссі. Але не потрібно сумніватися в тім, що вони писалися і існували в великих політичних та культурних Давньої Русі і в тім числі на Поліссі.

Найбільш давнім писемним документом на території не тільки Полісся алей нинішньої Білорусі в теперішній час залишається Туровське євангліє XI ст. Знайдене випадково а 1866 році в Турові в Спасо-Приображенській церкві воно зберіглось лише на десять листочків. Туровське євангліє писано на пергаменті в 1/4 листка величним уставом середини XI ст. Воно являється переконливим свідомством грамотності Туровського духовенства, в XI ст. Котре використовувало його при здійсненні церковних відправ, і можливо для просвящення міщевого населення. Однак не існує ніяких вказівок на місце його виготовлення. Тому можливо, що воно завезено на Полісся одним із князів чи єпископів із других центрів розповсюдження духовної літератури без сумніву місцевим оригінальним твором Туровської землі, та усього Полісся, є “Сказаніє о Мартине Мнихе”. Цей твір духовного характеру, він безпосередньо звезаний з місцевого туровського топографією, туровськими історичними князями – Ярославовичами, з подіями, котрі відбувалися в місцевому Туровському монастирі із одним його монахів, що і доказіє на місцеве поліське походження твору.

Підтвердженням грамотності поліських майстрів котрі виготовляли камійнні і металеві іконки, є використовані надписи на них із іменами святих котрі зображені. Такі іконки знайдені під час розкопок в Пинську. На такому писемному ґрунті, котрі мав свої устої на Поліссі і зріс видатним просвітителем писемності та культурного життя не тільки Полісся а усій Русі святий Кирило Тирівський. Великий знаток русскої та візантійської агіографічної літератури, він володів великим літературним даром, вражаючою працьвиттістю, і незвичайною широтою погадів на проблеми сучасного його життя. Йому належать притчі (“О

человечетської душе и теле” “О сліпце и хромце”) сказання, (“О чернористем чине”), повість (“О белоризце човеце”) всім повчальних слів, присв`ячених святковим подіям і 30 молитв на різні дні і випаки православного життя. Твори Кирила Туровського користувалися надзвичайно широкою популярністю на Русі, були включені до складу збірок – очітології кращих творів і православної церкви, - “Златоуста”: “Ториниственська”. Вони шанобливо переписувалися пізнішими поколіннями, на протязі століть. “Златоуст, паче всех нам Воссиявний на Русі; - так писали про нього перші біографи його життя.

Тому необхідно відмітити; не дивлячись на природню суворість Поліського краю, магоріодність, і на велику залежність від природи поліського плоду, з прийняттям християнства у цей край було занесено і писемність, котра же загубилась серед поліських нетріві боліт, а навпаки знайшла себе великий творчий ґрунт як серед знаті так і серед простого люду. У стала вічним просвітником поліщуків. Як в прийнятті нової віри і так і в загальному культурному просвіченні, навагато століть наперед.

1.5. Чудотворні ікони.

Впродовж віків, з дня прийняття християнства на Русі, наші предки були свідками багатьох чудес, котрі відбувалися в православній церкві. Зокрема тих, що творилися біля чудотворних і благодатних іконах в храмах землі святої Русі. Не поширено було таких чудесних явлень і Полісся.

Слово “благодать” означає ласку Божу, дар духа святого. І саме завдяки чудотворному і благодатному сходженню Духа Святого на людей геру святі ікони відбулися та відбуваються зцілення немічних і калік.

Ще в сиву давнину наші князі, бояри простий люд були свідками багатьох чудес, зокрема тих які проявились в храмах перед святими іконами. Багато з цих чудес біля святих ікон описали очівидці, вони потрапили на сторінки давніх літописів а самі ікони стали називатись чудотворними і благородними.

Великого чудотворного святителя Полісся в усі віки вважалась Куп`ятицька ікона Божої Матері, яка з`явилась 1180 році молодій дівчині Анні з села Куп`ятичі, щочотири кілометра від Пінська.

Дівчина пасла худобу в лісі і побачила яскраве світло поміж деревами. Пішовши на нього, знайшла на дереві христа із зображенням Богоматері. На цьому місці збудували храм на честь Пресвятої Богородиці і поставили в ньому хрест із іконою, біля якої почали відбуватися чудесні зцілення. Згодом храм згорів і хрест загубився. Подорожній Яким побачив дивне світло з землі і знайшов втрачений хрест.

Люди побудували новий храм, а в XVII столітті засновали біля нього монастир. Хрест з іконою перебував у монастирському храмі аж до захоплення його уніатами і римо-католиками. Православні ченці в першій половині XVIII столітті змушені були залишити монастир, а чудотворну ікону Куп`ятицької Божої Матері перенесли вони до Софіївського Собору в Києві.

Образ Куп`ятицької Божої Матері має такий вигляд – це мідний хрест - з одного боку якого зображення Богоматері з Дитятком Ісусом, на другому – **ряряття** Христа. Ікона прославилась багатьма великими чудесами зціленнями. Причина з великою побожністю завжди ставились до обряду, а чудеса від неї описані у віршах, що їх писали на стіні біля святині.

Із глибини віків дійшов до нас переклад про велику православну святиню – чудотворну ікону Куп`ятиньку. Ось що писав найприкінці XIX століття своїй енциклопедії. “Чудотворне ікони пресвятої” протиерей І. Бухарев. – ікона Куп`ятицька, з`явлення цієї ікони відбулось у 1182 році. У Пинському повітті одна дівчинка Анна із села Куп`ятич: пасла стадо і помітила в лісі між деревами світло. Вона підійшла і побачила, що на дереві висить не великий хрест із зображенням на нім ікони Присвятої Богородиці.

Дівчина зняла хрест і занесла до своєї хати, сховала і вернула до стада, але знову на тому місці побачила сіяння і хрест, повісила його собі на груди. У вечері вона хотіла показати батьку хрест, але його не було, і як і першого знайденого христа. Тоді вони пішли туди, де Анна двічі знагодила його, і знову побачили хрест на дереві.

Вони оголосили про це жителям свого села. Це чудо збудило і усіх вдихнення і тут було побудовано дерев`яну церкву, а в ній поставлено знайдений хрест і стали називати його Куп`ятицькою іконою Божої Матері. З того часу від ікони почали здійснюватись чудеса...

Не має сумнівів, що Куп`ятицька ікона Божої Матері, є найдавнішою чудотворною іконою Полісся, яку Господь явив тамтешнім людям, освячуючи і просвічуючи їх Благодатю Духа Святого. Її чудотворіння, безцінна поміч страждаючим людям, і загально людські шанування становить її в рід святих чудотворних ікон Святої Русі тих далеких часів, на нерівні ікони: ікони Богоматері Печерської, принесеної із Царграда грецькими майстрами, Сморенської “Одигітрії” Володимирської (Вижгородської) Богоматері і інших чудотворних святинь.

В селі Селець біля Дубровиці, в місцевому храмі святого Миколая, побудованому як монастирський, князем Юрієм Гольманським на початку XVI столітті, здавен перебувала ікона Чудотворця і Святителя

Миколая. У “Волоинських Єпархіальних Відомостях” 1888 році 4, 25. ст. 903 є запис, - В церкві Святого Миколая, Знаходиться на горному місці в кіоті благодатна ікона Святителя Чудотворця Миколая, з давен шанована Чудотворного. Відпусти 22 травня”. Нині ця чудотворна ікона знаходиться у храмі Святого Миколая в місті Дубровиці. Знаходиться вона перед іконостасом, і покрита позолоченою, багатою карбуванням ризою цей чудотворний образ перенесено до Дубровиці в шістдесяті роки ХХ століття, після того як було знищено храм в селі Селець.

Народний переказ, про те як потрапила ікона на Полісся говорить так: “До острівця на Горині, де збирались будувати монастир водою було принесено образ Святого Миколая, і скільки рибалки не відкидали його від берега він приплив назад. Про цю появу образу розповіли вони князю який вбачав у тому знак Божий – місце, де будувати монастир ікону пізніше було поміщено в монастирському храмі, який був названий як і весь монастир Свято-Миколаївським”.

Іншою великою святинію що має похоронення із Поліського краю є новодвірська ікона Богородиці. Цю святу ікону в XIII столітті написав Петро Ратенський, (майбутній перший Метрополит Московський) у монастирі біля містечка Ратно, яке вті часи було важливим стратегічним пунктом на прип'яті іключем на в сьому Полісся.

Назва образу Новодвірська ікона Богородиці походить від урочища Новий Дворець. Це урочище було місцем обителі Божої, з якої розпочались дороги святителя Петра. Як чудотворний образ потрапив з монастиря, що біля Волинського містечка, до Успенської обителя Новому Дворі біля Пинська, простежити нині не можливо, але найвирогідніша ікона була подарована кимось з волинських князів Новодвірському Свято-Успенському монастирі. Історичні джерела повідомляють про те, що подальший шлях чудотворного образу проліг до Єлецького Успенського монастиря що на Чернігівщині, а опісля цей святий образ було передано до Списо-Преобранського монастиря Новгород-Сіверське.

Православний люд з всього Полісся кожного року відбував великі проще до Чудотворного образу. Новодвірської Богородиці, який знаходився в монастирському храмі Успіння Богородиці в селі Новий Двір біля Пинська. І там біля святого образу люди отримували благодійну поміч, утіху і заступництво Божої Матері, яку гливоко шанували на Поліссі.

Вивчаючи історію християнізації і парвослав'я на Поліссі, можна взмітити, що не тільки з новою вірою Бог явив цьому краю свої благодатні чудеса, благославляючи цей край. В тому числі і через чудотворні ікони, котрі неодмінно були чи не в кожному храмі і

монастирі на Поліссі. Але з новою вірою започатковано і школу іконопису Поліського краю.

На привеликий жаль до сьогоднішніх днів не збереглося ікон раннього періоду просвічення христовою вірою Полісся, котрі б були витвором рук Поліських майстрів. На Поліссі незбереглося стародавніх живописів раніше XV століття. А про існування тут місцевого церковного мистецтва з початкових віків християнства на Русі свідчить кам'яний образок “Христос Емануїл” початку XII ст. знайдений в Пинську зрозумію, що в умовах частих війн і пожарів дерев'яних церков, ікони на досках не могли уцілити, тому до наших днів дійшли тільки твори дрібної пластики з міцних матеріалів.

Незакінчений образок на кості, знайдений в Турові і датований XV – XVI ст, з виданих “Деїсуса”, Святих Миколи і Нікона свідчить про тіяльність у ті часи в місцевих різб'ярів. Виразним підтвердженням високого рівню рельєфної різьби на дереву пінських майстрів є мініатюрний двохбоковий образок різб'яра Ананія “Премудрость створила собі храм”. Цей образок належав пинському князю Федору Івановичу Ярославичу. На оборуках вирізані чотири святкові сюжети: “Народження Христа”, “Преображення”, “Вознесіння”, “Успіння Богородиці”, які являються унікальним іконографічним матеріалом для вивчення загнутшого поліського іконопису до XV – XVI ст.

Починаючи із XVI століття коли Пинськ по кількості православних церковей стає другим містом Великим князівстві Литовським, дає вважати Пинськ найбільшим на Поліссі а можливо і в усім князівстві центром іконопису. На Поліссі в цей час з'являється велика кількість нових храмів та монастирів, і стають центрами регіонального іконопису. Більш того вони стають й регіональними культурно-релігійними центрами. На Поліссі провіри місце такий культурно-просвятницький діяльності належать Пинську, Давид-Городку, Дубровиці, Степані, Нобелю. В кожному із цих міст і містечок були або монастирі або нарафії котрі свою діяльність не обмежували утубо релігійним життям, але були й осередками усього тодішнього культурного життя краю. Саме тут малювались святі ікони – зримі образи проповіді слова Божого котрі прикрашали святі церкви, будинки знаті і простого люду, що населяв поліський край.

1.6. Монастирі на Поліссі.

Слово монастир в викладі тлумачного словника української мови означає – релігійна громада ченців або черниць, що з належними їй землями та капіталами становить церковно-господарську організацію. Так

от о ці церковно-громадські організації в становленні та утвердженні християнства (православ'я) відіграли чи не найбільшу роль на Русі. Монастирі були і є тими світильниками, котрі на тлі людського буття, показують земному світові реальність існування світу духовного. Тому що в усіх монастирях на перше місце становлять духовне а потім матеріальне. Ченці котрі посвячують себе на служіння Богові, перш за все клопочуться про свою душу і спасіння її для вічного життя і тільки потім “розкошують” благами світу цього.

Крім того монастирі, особливо у ранні періоди християнства були осередками культурного життя. У стінах монастирів зароджувалась писемність, велось літописання, малювалися ікони, а іконописання дало поштовх розвитку такому виду мистецтва, як живопис. У монастирях запроваджувалтсь нові прогресивні форми господарської діяльності. Сам Бог явив світу монастирі з їхнім укладом життя, як видимий знак того поєднання духовного із світським, якого так не вистачає у повсякденному житті людини.

Найдавнішим православним монастирем на Поліссі був Ліщинський Свято-Успінський чоловічий монастир. За літописними записами польського хроніста Колдубка (1223р.), монастирськими записами, поява цієї святої обителі пов'язана з ім'ям Рівноапостольного князя Володимира Великого Хрестителя Русі.

Прагнучи провести глибоку християнізацію поліського краю, князь Володимир добре усвідомлював роль монастирів – духовних фортець православ'я в цьому процесі, тому й з'явилася в місцевості Ліщина, що розташована навпроти злиття ріки Піни з Струменем, ця свята обитель.

Вперше в літописних джерелах про цю обитель знаходимо згадку за 1263 рік, коли тут знайшов притулок старший син литовського князя Миндовга, Войшелк, який переховувався в монастирі від убивць свого батька.

За свідченням історичних джерел, в Успінському монастирі жив літописець Митрофан, сучасник Нестора. Сві праці котрого загинули на початку XVIст., коли татарами чинилися розбійницькі походи на Полісся.

Одночасно загинула велика збірка документів при монастирському храмі, серед яких був знаменитий в мистецькому відношенні Апостол XIVст., написаний великими буквами на пергаменті. Ця свята книга була прикрашена численними мініатюрами, мала багато удекоровану обкладинку. Після пожежі обителі, спричиненої татарським нападом 1580р. на томуж місці знову було побудовано монастирський храм. Сам монастир був обнесений огорожею із дубового дилю, над ворітьми підіймалась дзвіниця з п'ятьма дзвонами. Крім головного корпусу

монастиря, обитель мала і господарські будівлі котрі склалися із клуні, конюшні, хліва із сінником, лазні. Після 1596р. монастир переходить до рук уніатів, і залишається унітською обитель до 1839р..

Серед фундаторів монастиря, були відомі Пінські князі, шляхта і інші благодійники. Монастир мав багаті фондуші і сільськогосподарські угіддя. А також володів цілим рядом сіл, разом із селянами.

Серед настоятелів монастиря зустрічаємо багато, відомих ігуменів і архимандриків. Котрі пізніше займали єпископські кафедри. Серед них ігумен Варлаам в майбутньому єпископ Турівський і Пінський.

Архимандрит Макарій, котрий близько 1533р. був єпископом Турівським і Пінським. У 1584р. Архимандрит Афанасій Терлецький, котрий згодом став архієпископом Полоцьким. Архимандрит Єлисей Плетенецький, котрий 1595р. став підпис одночасно як архимандрит Києво-Печерський. Він усіляко не допускав заволодіти Ліщинським монастирем уніатам аж до кінця свого життя в 1614 році.

Про інші обителі у Пінську і навколишніх місцевостях в період до Брестської унії зберіглися не числені відомості. Серед них це монастир Святої Варвари фундатором котрого був Пінський князь Федор Іванович Ярославич. Монастир Святого Миколая в Дубої, який належав до великих святинь Полісся і його діяльність у XVII ст. тісно пов'язана із ім'ям священномученика Афанасія Филиповича.

Монастир Преображення Господнього в селі Дятловичі Пінського повіту, його заснував 1570 року князь Констянтин Констянтинович Острозький. Князі Острозькі володіли на Поліссі чисельними маєтками, серед котрих було і село Дятловичі.

Свято-Миколаєвський чоловічий монастир в селі Селець поблизу Дубровиці, фундатором котрого були князі Гольшанські і в котрім зберігалась чудотворна ікона Святого Миколая.

В містечу Нобель біля великого озера на Поліссі В середині XVIст., найбільшого розвитку набуває чоловічий Преображенський монастир. Засновниками котрого і фундаторами були Пінські князі. Монастирська церква була місцем паломництва навколишнього православного люду, і особливо у свято Преображення Господнього.

Інше місце православним монастирям на Поліссі належить святим обителям Турова і навколишніх земель. Найбільшою святиною княжого Турова був монастир святих Бориса і Гліба заснований Київським князем Ярославом Мудрим у пам'ять братів Бориса і Гліба, які загинули від рук Святополка (Окаянного) 1015р. на батьківщині убивника.

Туровські Владики були одночасно ігуменами Борисоглібського монастиря. Серед відомих імен Туровських владик першим бачимо

Симона, далі Ігнатія, Іоакима, Георгія, і інших. Найвизнатнішим монахом, ігуменом Борисо-Глібського монастиря, є єпископ Туровський Кирило II прославлений як святий церкви православної.

Наступником святого Кирила був єпископ Лаврентій, затворник Києво-Печерський. Він разом із святиелем Кирилом та монахом Мартином вважаються на Поліссі святими нашої церкви.

Монастир святого Бориса Гліба в Турові знаходився південніше княжого замку на лузі. Тут вирости монастирські будівлі і храм, обнесені дерев'яним частоколом. За вівтарем храму було закладене кладовище, в могилах якого спочивали від трудів земних ченці.

У переліку давніх православних монастирів міста Турова знаходимо й дівочу обитель великомучениці Варвари. Заснована обитель була за єпископа Кирила 1169 року. Заснування цієї обителі є однією з числених богоугодних справ святого Кирила. Це свято-Варваринська обитель, ще процвітала в часи Берестейської унії, але згодом писемні сліди її губляться з бігом часу.

Серед монастирів давнього Турова є радка і про обитель Святого Миколая, з якого нав'язано перший край монашого служіння святого Кирила Турівського в XII ст. Із життя опису Святого Кирила зрозуміти, що обитель в котру прийшов на служіння Богові майбутній священник, була печерна, і її місцезнаходження було на підвищенному березі Прип'яті. Це давня святиня стала жертвою Батисової нової, котра доторкнулася і Полісся, і сліди цієї обителі навіки потонули в руїнах варварських набігів.

Монастирі на Поліссі будувалися не на відлюдді, а в самих центрах суспільного життя. Вони були дієвим прикладом церковної проповіді і саме від них загорілась свічка бессмертної віри Христової, в душах поліщуків. Загорілась із тим щоб навіки непогаснути, а досягти слова правди Божої кожному людському поколінню. Для спасіння котрого і прийшов у світ Ісус Христос.

1.7. Святі землі поліської.

Кожен край просвяченою вірою христовою, принявши небеса Боже откровення про прихід у світ вірослужіння від гріха роду людського Месіт, зумів у повному своєму обсязі виразити повноту христового вчення. Церква не була б церквою і не наривалася святого якби у ній не просіяли угодники Божі. Ті хто усі свої єстество прийняв христову віру і побачивши життя вирзив її як пирикид небесної сили усім недоступним поколінню.

Не винятком такого усереддя Божого є Поліська земля. Серед відлюдних місцин, по-між непрохідними боліт і числених водяних

перешкод, в дрімучих лісах і життєвих центрах поліського краю підвизались у правді і стійкості до численних спокус богонатхнені люди Божі. Імена їх невидимі для людського ока, подвиги їхні в ім'я Христа Спасителя для нинішнього покоління залишаються таємницею. Але таємне для людей є явним перед Отцем Небесним. Ті хто прославлені в церкві земній служить усім нам прикладом для наслідування, і нашого молитовного заступництва перед Богом.

Отже земля Поліська явила в доунійний період святій православній церкві таких святих: Святителі Кирило і Лаврентій Туровські, преподобний Мартин монах турівський, Святитель Петро Ратенський бо походить він із землі на річці Рать що на Заході Полісся. Свята Юліанія княгиня Ольшанська родом із міста Дубровиці, ще є багато інших святих котрі імена не відомі нам, але вони є і їхнє молитовне заступництво до кінця світу будуть відчуватись поліщуки у своєму житті:

Святитель Кирило Туровський: народився в місті Турові в 30-х роках XII ст, і в молодості: мав великий науковій здібності та нахил до духовних подвигів. Молодим постригся в ченці і пішов до монастиря Святого Бориса і Гліба в Турові, виявив себе як суворий аскет і горливий молитовник. Удосконалювався в Черничих подвигах, “дійшов до стовпництва, спеціального роду затвору в башті”. Мав велику духовну слашину з чисельних богословських праць, проповідей, його називали сучасним Златоустом. Своїм праведним і подвижницьким життєм звернув увагу князів і висвячений був не пізніше 1169 року на єпископа Турівського. Упокоївся в Бозі 1182 року. Нетлінні останки святого Кирила Турівського знаходяться під руїнами монастирської церкви Св. Бориса і Гліба в Турові де нині місцеве кладовище. Місце це означене високим дубовим хрестом. У духовній спадщині святителя, угодника Божого Кирила Турівського збереглося вісім проповідей, низка послань і молитов.

Наступником Св. Кирила Турівського був єпископ **Лаврентій**, приподобний затворник Києво-Печерського монастиря. У молодому віці прийшов до святої обителі і хотів жити в затворі, але печерські отці відрадили з огляду на його молодість. Він став звичайним ченцем, а тоді в монастирі Св. Дмитрія в Києві деякий час перебував в затворі, дуже піднісся духовно і дістав від Господа дар зціляти окремі хвороби, тоді повернувся до Києво-Печерського монастиря. Рекомендований братією та висвячений 1182 року на єпископа Турівського. Помер 1194 року, похований в Києво-Печерському монастирі. Житіє цього праведника і угодника Божого залишається і по цей день прикладом для наслідування,

Святий **Мартин Турівський**, блаженний старець, жив у XII ст., працював кухарем у єпископі Турівській, проводив чеснотне життя і відзначався працьовитістю й побожністю. З приводу чуда з ченцем Мартином створено в Турові в XII ст. повість “Слово о Мартине мніхе”. Саме перед ним, у його келії постали Борис і Гліб – угодники Божі, які повернули помираючого старця до життя. Помер преподобний Мартин у 1150 році проживши біля 115 років.

Святитель **Петро** перший митрополит Моковський, походив із західного Волинського Полісся. В 20 років покинув батьківський дім і пішов до сусіднього монастиря, де був пострижиний у ченці. В 30 років Петро був посвячений в диякона, а потім на пресвітера. Після багатьох подвигів у монастирі, Петро вирішив бути на самоті. Він оселився на річці Рать і там побудував собі келію де подвезався в мовчанні та молитві. Незабаром біля нього зібралося багато ченців, які побудували церкву і засновали монастир, а святого Петра обрали ігуменом. З 1310 року стає він митрополитом у Володимирі – на Клязьмі, був святителем Московським і першим митрополитом, побудував знаменитий Успенський собор у Москві де і був похований. Святий Петро Ратенський своїм богоугодним життям прислужився церкві, розбудував її храми, монастирі, писав ікони для них. Своїм походженням від землі поліської став одним із світочів цього неповторного краю.

Однією із найбільших святих, котру свята церква поминає як угодницю Божу землі поліської є **Юліанія Голошанська**. Свята княгиня Гольшанська – донька князя Юрія Дубровицького-Гольшанського, засновника монастиря Св. Миколая в селі Селець біля Дубровиці.

Свята Юліанія упокоїлася на 16-му році житті не пізніше 1540 року. Її коротке праведне життя заповнене благовірністю, милосердям, богоугодними справами. На початку XVII ст. за архімандрита Києво-Печерського монастиря Єлисея Плетенецького випадково було знайдено її нетлінні мощі біля головної, Успенської церкви. Біля її мощів відбувалися чудесні зцілення і за митрополита Петра Могили її було канонізовано. Частково її мощі згоріли під час пожежі 1718 року, частину перенесено було з Антонієвих печер до Житомирського кафедрального собору. Кожного року 19-го липня свята церква святкує перенесення святих мощей преподобної Юліанії Гольшанської, котра є небесною заступницею і покровителькою древнього на Поліссі міста Дубровиці.

Історичні науці невідомо ще багато святих імен угодників Божих, просіявших на поліській землі. Багато із них мали своє початкове коріння на Поліссі, потім просіяли Божою святістю в інших краях і тому

зараховані до лику святих тих земель де уподобилися небесного благочестя. Інші свої подвиги несли втаємничено, нічим не відрізняючись від тисячі інших вірних на Поліссі. Тому імена їх записані на небі, а святі останки скриті від земного шанування, і ніхто не знає скільки їх є. Але на прикладі відомих і шанованих церквою святих, є зрозуміло, що і Поліська земля свято послужила істинні Божій, народжуючи і поставлючи на служіння Богові і людям своїх святих.

Висновок.

Мене усе свідоме життя хвилювала і приваблювала історія, етнографія, культура і побут Поліського краю. Того краю де я народився і зріс. Перебуваючи так мовити в середині усіх суспільних і історичних процесів сьогодення на Поліссі, якби не поміченим залишається життєвий уклад поліщуків. А він багатогранний. І одну із таких граней поліського регіону становить церковно-християнське життя поліщуків.

Згідно поданої моєю роботи воно є таким, що нараховує ціле тисячоліття, і має витoki свої від дня хрещення Русі. Незважаючи на суворі природничі умови, поліський регіон завжди був учасником усіх історичних процесів, котрі супроводжували людство протягом віків.

З дня прийняття християнства і до сьогоднішніх днів, постійно відбувалися і нині тривають історичні життєдіяльні процеси в середині православної церкви. Кожний окремий регіон нашої держави, має свою неповторність, самоінтендифікованість, свої характерні особливості котрі виокремлюють його від інших регіонів. Ці виокремлення є в житті і місці церкви поміж людського суспільства. В цілому ці загальнопов'язані сукупності церковно-релігійного буття людства, різняться і залежать від багатьох факторів, котрі характерні і притаманні тому чи іншому регіоні. Полісся у цьому плані не є винятком.

Вивчаючи історично-церковну літературу, знайомлячись з науковими публікаціями, історичними документами і відомостями, виразно бачу важливе місце і роль православної церкви на Поліссі. Тому вважаю необхідним вивчення її історії, не в контексті загальноправославної історії, абож історії окремої взятої помісної церкви а окремо. В цьому може спонукати поділеність Полісся як в адміністративному плані так і етнографічному.

Особливо хочу виокремити, вивчення історії православ'я на півночі Рівненщини. Поскільки даний регіон області в історично-дослідницькому плані явно відстає від інших регіонів області. Маю міркування, що потрібно потроху збагачувати наукові відомості просвою малу батьківщину. В майбутньому міркую більш доцільно зайнятися дослідженням цієї теми в написанні наукових робіт.

Дана робота відкриває початкові загальнодоступні відомості із життя православної церкви від дня хрещення Русі і до запровадження унії на Берестейському соборі 1596 року. Подані матеріали систематизовані і розкривають відомості про історію православ'я на тих землях котрі

належали у давнину Турово-Пінському князівству. Уся північна частина нинішньої Рівненської області у ті часи належали до цього князівства, а потому і церковне життя було прив'язане до політичного центру. Ці історичні відомості нині відкриті і належать церковній історії Білорусі. У нас ж трактуються і подаються і загально відомою історією православ'я на Волинських землях. Але ж Волинь і Полісся це два різні регіони, котрі мають свої окромишності починаючи від географічних і закінчуючи духовними. Тому на мою думку слід в усіх аспектах вивчення історії православної церкви, відобразити, дослідити і задокументувати історію православ'я окремо для Полісся. Крапку опори такого дослідження потрібно обрати опираючись на історичні реалії котрі проглядаються у досліджуваному регіоні. В даному випадку православ'я півночі Рівненщини більш прив'язано до православ'я Пінщини, абож тих Українських земель котрі сучасною історичною наукою трактуються як українські, але є у складі Білорусі.

Розумію, що мною поданий матеріал не відображає загальної повноти досліджуваної теми, але в рамках курсової роботи не можливо більш розширено висвітити до кінця усі відомості щодо життя і розвитку православної церкви на Поліссі. В майбутньому із більш ретельним підбором досупних літературних джерел, історичних відомостей і фактів, дану роботу можна кардинально доповнити, і тоді вона буде слугувати більш відображаючою і реальною темі дослідження. У цьому плані не обхідно працювати не тільки в історично-релігійному пошуку, але й в культурологічному, етнографічному, краєзнавчому і інших напрямках пошукових робіт. Тільки після такого об'єму виконаної роботи можна в повнім обсязі подати загальний виклад історії православ'я на півночі Рівненщини і Полісся в цілому.

Використані джерела

1. **В. Войтович.** Українська міфологія Київ 2002р.
2. **П. Влодек.** Небесні покровителі Волинської Землі. Луцьк 2003р.
3. **М. Грушевський.** Історія України-Руси Том II Київ 1992/1999р.
4. **П. В. Знаменский.** Истрия русской церкви Москва 2002.
5. **Н. Ковальчук.** «Традиційна календарна обрядово-звичнева культура поліщуків на межі століть» Науковий збірник Західне Полісся: історія та культура. Випуск 1. Рівне 2004.
6. **І. Колодюк** «Поєднання язичницьких і християнських елементів у поліських замовляннях» Науковий збірник Західне полісся: історія та культура. Випуск 1. Рівне 2004.
7. **В. Костюк.** Очерки по истории православия в пинском Полесье (X – XVII вв.). Альманах «Записки» Брест 2002г.
8. **П.В. Лысенко.** Туровская земля IX – XIII вв. Минск 2002.
9. **Новий тлумачний словник української мови Том 2.** Київ 2001.
10. **С.Павлюк.** Українське народознавство. Навчальний посібник. Київ 2004.
11. **Н. Полонська-Василенко.** Історія України. Том 1. Київ 1993.
12. **В. Рожко.** Православні монастирі глибокого Полісся. Луцьк 1999.
13. **В. Рожко.** Древні святині Полісся. Луцьк 1995
14. **В. Рожко.** Чудотворні ікони Волині і Полісся. Луцьк 1998.
15. **В. Рожко.** Житіє святих угодників Божих Волинської землі – яскравий приклад високої християнської моралі. Наукова збірка: Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Остріг 2002.
16. **П. Скавронський.** «Про трактування терміну «Полісся»». Науковий збірник. Західне Полісся: історія та культура. Випуск 1. Рівне 2004.
17. **Справочник.** Пинск Путеводитель по столице Полесья. г. Пинск 1997.
18. **Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник.** Київ 2004.
19. **Іканапіс Заходняга Палесся XVI – XIX ст.ст.** Минск 2002.